

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Haziran / June 2022, 18: 79-112.

Gencü'l-Esrâr İsimli Manzum Nasihatnamede Cehennem Tasvirleri

Duygu KAYALIK ŞAHİN

Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Osmanlı Türkçesi ve İslami Türk Edebiyatları Anabilim Dalı
Assist. Prof., Bartın University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Ottoman Turkish and Islamic Turkish Literature
Bartın, Turkey
dkayalik@bartin.edu.tr
orcid.org/0000-0002-9619-633X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 23 Şubat / February 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 6 Nisan / April 2022

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 18 Sayfa / Pages: 79-112.

Atıf / Cite as: Kayalık Şahin, Duygu. “*Gencü'l-Esrâr İsimli Manzum Nasihatnamede Cehennem Tasvirleri* [The Depictions of Hell in The Poetic *Naşihat-nâma* Named *Genc al-Esrâr*]. *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 18 (June 2022): 79-112.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1077897>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>

The Depictions of Hell in The Poetic Naşihat-nāma Named *Genc al-Esrār*

Abstract

Genc al-Esrār, which was copyrighted in the 20th century by Sayyid Muḥammad ‘Alī Rıdā from Ġaziantep, with the pseudonym Esrārī is one of the last links of the poetic naşihat-nāma, which was built under the tradition of classical Turkish literature. Throughout the work, Muḥammad ‘Alī Rıdā writes statements aiming to increase the reader’s desire to reach paradise and warns the reader that hell, where there are various torments, should be feared. By doing this, he depicts hell in various dimensions. In this article, how the concept of hell is handled in *Genc al-Esrār* and how Esrārī’s vision of hell is depicted in words were tried to be determined. In this article, in which we try to show how the author’s vision of hell evolves into the description through factual data, it also aims to reveal the richness of meaning that the adopted narrative attitudes, the styles exhibited and the techniques applied to *Genc al-Esrār*. The data we identified about hell were analyzed under seven headings, including “Description of the people of hell”, “Description of kinds of hell”, “The description of the event that will take place between hell and the Prophet Muḥammad in the maḥşar”, “Description of the torments of the inhabitants of hell”, “A depiction of the inhabitants of hell asking for forgiveness and those who will be saved from hell”, “Ways of escape from hell” and “Esrārī’s expression of his desire to stay away from hell.” It has been researched whether the information written by the poet about hell is included in the verses and ḥadīths and the expressions in the couplets are explained. This study is important in that it reveals in *Genc al-Esrār*, which Sayyid Muḥammad ‘Alī Rıdā wrote in the Republican Period, that hell is described and narrated in the light of the Qur’ān and ḥadīth adhering to the tradition of classical Turkish literature. In *Genc al-Esrār*, which includes different narrative techniques, the author blended the conversation and oratory style that he spread throughout the work with a didactic style and displayed a guiding narrative attitude while advising the reader. Sayyid Muḥammad ‘Alī Rıdā built fiction by taking advantage of the effect of narration, description and quotation techniques. It has been noticed that the author, who is seen to exhibit an expressive and demonstrative style of expression while writing the religious information he wants to present, aims to persuade the reader with the opportunity provided by this style. Esrārī depicted and narrated hell

through various narrative techniques, especially explaining, showing and dialogue techniques in *Genc al-Esrār*, it is seen that reference, simile, allusion, antithesis, balance, identification, intak, hyperbolism, reduplication, interjection and oxymoron arts are used in the sections where the concept of hell is discussed. With the effect created by these arts, the poet made literary descriptions by including rhetoric such as alliteration, assonance and pun, and brought movement, vitality, fluency and color to the narrative. Muḥammad ‘Alī Rıdā has written in fiction by blending the concept of hell with verse and ḥadīth quotations, information and interpretations from the Şūfī tradition, and the imagination he created by passing through his own imagination. The author, who suggested some events to be experienced in hell with the words he chose, also used the description as a symbol. Esrārī, who uses the description in the descriptions of hell to make the reader understand the horror and torment of hell and inspire them to get rid of hell by influencing them, appears to portray it to express emotions. Esrārī, who first mentioned the qualities of the angels in hell, in the description of the torments that the inhabitants of hell will suffer mentioned the existence of fire, freezing cold, animals with various characteristics, food and drink whose purpose is to torment, and the existence of chains and rings prepared for unbelievers. With the support of interjection art, he expected his statements to have an impact on the reader. He drew a physical portrait of hell by blending verse, ḥadīth commentary and information from the Şūfī tradition.

Keywords: Turkish Islamic Literature, *Genc al-Esrār*, Sayyid Muḥammad ‘Alī Rıdā from Ġaziantep, Description, Hell.

Gencü'l-Esrâr İsimli Manzum Nasihatnamede Cehennem Tasvirleri

Öz

Esrârî mahlaslı Gaziantepî Seyyid Muhammed Ali Rıza tarafından 20. yy’da telif edilen *Gencü'l-Esrâr*, klasik Türk edebiyatı geleneğine bağlı olarak inşa edilen manzum nasihatname türünün son halkalarından biridir. Eser boyunca okurun cennete ulaşma isteğini artırmayı hedefleyen ifadeler kaleme aldığı görülen Muhammed Ali Rıza, cehennemden korkulması gerektiği hususunda okuru uyarmaktadır. Bunu yaparken de cehennemi çeşitli boyutlarda tasvir etmektedir. Bu makalede, cehennem mefhumunun *Gencü'l-Esrâr*’da nasıl ele alındığı ve Esrârî’nin cehennem tasavvurunun kelimelerle nasıl resmedildiği belirlenmeye

çalışılmıştır. Müellifin cehennem tasavvurunun tasvire nasıl evrildiğini somut veriler üzerinden göstermeye gayret ettiğimiz makalede, benimsenen anlatım tutumlarının, sergilenen üslupların ve başvurulan tekniklerin *Gencü'l-Esrâr*'a kattığı anlam zenginliğinin ortaya konulması da hedeflenmiştir. Cehennem ile ilgili tespit ettiğimiz veriler, "Cehennem ehlinin tasviri", "Cehennem çeşitlerinin tasviri", "Cehennem ve Hz. Peygamber arasında mahşerde gerçekleşecek hâdisenin tasviri", "Cehennem sakinlerinin çekeceği azapların tasviri", "Cehennem sakinlerinin mağfiret dilemelerinin tasviri", "Cehennemden kurtuluşun yolları" ve "Esrârî'nin, cehennemden uzak Olma Arzusunu Dile Getirişi" olmak üzere yedi başlıkta incelenmiştir. Şairin cehennemle ilgili kaleme aldığı bilgilerin ayet ve hadislerde yer alıp almadığı araştırılmış; beyitlerde yer alan ifadelerin açıklamaları yapılmıştır. Bu çalışma, Seyyid Muhammed Ali Rıza'nın klasik Türk edebiyatı geleneğine bağlı kalarak Cumhuriyet Dönemi'nde kaleme aldığı *Gencü'l-Esrâr*'da, cehennemın Kur'an ve hadisler ışığında tasvir ve tahkiye edildiğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Farklı anlatım tekniklerinin yer aldığı *Gencü'l-Esrâr*'da müellif, eserin geneline yaydığı sohbet ve hitabet üslubunu didaktik bir üslupla harmanlamış; okura nasihatta bulunurken yönlendirici bir anlatım tutumu sergilemiştir. Seyyid Muhammed Ali Rıza, tahkiye, tasvir ve alıntı tekniklerinin yarattığı etkiden faydalanarak bir kurgu inşa etmiştir. Sunmak istediği dinî bilgileri kaleme alırken delillendirici ve ispatlayıcı bir anlatım üslubu sergilediği görülen müellifin, bu üslubun sağladığı imkânla okuru ikna etmeyi amaçladığı fark edilmiştir. Esrârî, açıklama, gösterme, anlatma ve diyalog teknikleri başta olmak üzere çeşitli anlatım teknikleri vasıtasıyla cehennemi tasvir ve tahkiye etmiştir. *Gencü'l-Esrâr*'da cehennem mefhumunu ele alındığı bölümlerde telmih, teşbih, kinaye, tariz, tenasüp, teşhis, intak, mübalağa, tekrar, nida ve tezat sanatlarına başvurulduğu görülmektedir. Şair bu sanatların yarattığı etkiyle birlikte aliterasyon, asonans ve cinas gibi söz sanatlarına yer vererek edebî tasvirlerde bulunmuş; anlatıya hareket, canlılık, akıcılık ve renk kazandırmıştır. Muhammed Ali Rıza, cehennem mefhumunu ayet ve hadis iktibaslarıyla, sufi gelenekten gelen bilgi ve yorumlarla ve kendi hayal süzgecinden geçirerek oluşturduğu muhayyelât ile harmanlayarak bir kurgu dâhilinde kaleme almıştır. *Gencü'l-Esrâr*'da iletilmek istenen mesajın ve vurgulanmak istenen cehennem şiddetinin boyutlarının daha çok tahkiye içinde verildiği görülmektedir. Şair kimi zaman bir ayeti iktibas ederek tahkiye kurmuş, kimi zaman da bir hadise telmihte bulunarak yarattığı sahneyle okuru terhibe çalışmıştır. Kimi zaman da kendisinden önceki

müelliflerin kurguladığı anlatıyı kendi ifadeleriyle yeniden tahkiye etmiştir. Tasvirin süsleme fonksiyonundan faydalanan Esrârî, inşa ettiği kurguyla edebiyat sahasındaki maharetini gözler önüne sererek aynı zamanda retoriğe olan vukufiyetini sergilemiştir. Ayet ve hadislerin delaletinden yararlanarak sözün daha açık ve anlaşılır olması için tasvire başvurduğu görülen müellifin, tasvirin ifade etme, bilgi verme ve açıklama görevlerinden faydalandığı anlaşılmaktadır. Seçtiği kelimelerle cehennemde yaşanılacak bazı hâdiseleri sezdirenen müellif, tasviri bir sembol olarak da kullanmıştır. Cehennem tasvirlerinde, cehennemin korkutuculuğu ve azap dolu oluşunu okura kavratılabilmek ve onları etkileyerek cehennemden kurtulma yollarını telkin etmek amacıyla tasvire başvuran Esrârî'nin, duyguları ifade etme yolu olarak tasvirde bulunduğu görünmektedir. Cehennem sakinlerinin çekeceği azapların tasvirinde öncelikle cehennemde bulunan meleklerin vasıflarını dile getiren Esrârî, orada ateşin, dondurucu soğuğun, türlü özellikteki hayvanatın, gayesi azap vermek olan yiyecek ve içeceklerin, kâfir için hazırlanan zincir ve halkaların varlığından bahsetmiştir. Nida sanatının da desteğiyle ifadelerinin okur üzerinde bir etki yaratmasını beklemiştir. Ayet, hadis ile sūfî gelenekten gelen yorum ve bilgileri harmanlayarak cehennemin fiziki portresini çizmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, *Gencü'l-Esrâr*, Gaziantepi Seyyid Muhammed Ali Rıza, Tasvir, Cehennem.

Giriş

Türk İslam edebiyatı sahasında bulunan eserler, dinî unsurlar üzerine inşa edilmiştir. Müellifler, İslamiyet'e dair konuları ele alırken okuru etkilemeyi ve onları inanç, ibadet ve ahlakla ilgili konularda bilgilendirmeyi hedeflemişlerdir. Söz konusu bu eserlerde İslam'ın gayesini ve öğretilerini en doğru şekilde aktarabilmek ve anlatabilmek için Kur'an ve hadislerin delaletinden yararlanmışlardır. Din ve tasavvufun etkisiyle yazılan bu tarz eserlerde teşvik ve uyarı ön plana çıkmaktadır. Müellifler, ebedî saadet yurdu olan cennetin envai çeşit güzellikleri ve nimetlerini ortaya koyarak orayı kazanma konusunda müminleri teşvik etmeye çalışırlar. Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmeyenlerin gidecekleri yer olan cehennemi de her yönüyle ve bilhassa teşbih ile mübalağa sanatlarına da başvurarak tasvir edip müminleri uyarma amacı güderler.

İslam dininin anlaşılmasının amaçlandığı bu tarz eserlerde öğreticilik ön plandadır. Dolayısıyla, bu eserler didaktik mahiyet taşımaktadırlar. “Bu tür metinlerde yazar; bilgi vermek, ikna etmek, uyarmak, düşündürmek, yönlendirmek ve kanıtlamak amacını, metnin ölçüleri içinde açıkça ifade etme endişesini taşır. Bu amaca yönelik olarak her türlü yol ve yaklaşımı kullanabilen yazar, anlatım biçimi açısından öyküleyici, betimleyici, açıklayıcı, kanıtlayıcı ya da sözbilimsel biçimlerden yararlanabilmektedir.”¹ Müelliflerin anlatım biçimindeki tercihleri, didaktik üslupla sentezlenir ve bu sentez edebi eserin belli yönleriyle yazıldığı dönemin (tarihsel zamanının) ötesine geçmesinin önünü açar. Bu zamansal sıçrama eserin klasikleşmesi anlamına da gelir. Böylece İslam dininin öğretilmesi amacıyla kaleme alınan eserler, modern edebi metinlerin tahlilinde kullanılan metot ve terimlerle yapılabilecek anlama/anlatma imkânı sunmuş olur. Bu imkân İslam dinini öğretmeyi amaçlayan metinlerin bugünün okuru tarafından daha anlaşılır olmasını da sağlamaktadır.

Tarikatlarda müritleri irşat etmek ve İslamiyet’e dair bilgi ile uygulamaları öğretmek için kaleme alınan eserlerde nasihat verme geleneğinin oluştuğu görülmektedir. Zamanla müstakil tarzda nasihatnameler telif edilmiş ve bu türde eser telifi bir gelenek hâline gelmiştir. Okur ile doğrudan muhatap olmayı hedefleyen bu eserler, verilmek istenen mesajın etkili bir şekilde iletilmesine imkân sağlamıştır. 20. yüzyılda kaleme alınan nasihatnamelerden biri de çalışmamıza konu edilen *Gencü'l-Esrâr*'dir. “Esrârî” mahlasını kullanan Gaziantepli Seyyid Muhammed Ali Rıza tarafından kaleme alınan *Gencü'l-Esrâr*, çeşitli nazım şekillerinden müteşekkil manzum bir eserdir. Muhtevasında Allah’a münacatın, şefaate nail olma isteğinin, cennet-cehennem tasvirlerinin, Allah’ın emir ve yasaklarının dile getirildiği görülür. 1-658. beyitler elifname türünde yazılmıştır. 29 harfin her biriyle gazel/kaside nazım şeklinde kafiyelenen manzumeler, vasıta beyitleriyle birbirine bağlanarak elifnameyi oluşturmuştur. Mezkûr elifnameden sonra gelen beyit/kita sayıları birbirinden farklılık gösteren

¹ Ferdi Kiremitçi, “Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Eserler: Tanım, Tasnif, Örnek Metin”, *Erzurum Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 54 (2015), 315.

ve her biri vasıta beyitleri ile birbirine bağlanan manzumeler yer almaktadır. *Gencü'l-Esrâr*, 22 Rebiülahir 1342/2 Aralık 1923 tarihinde telif edilmiştir.² Sade, açık ve akıcı bir dil ile yazılan bu eserde, sehl-i münteninin yer aldığı beyitler ön plana çıkmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesinin izlerini sürebildiğimiz pek çok beyitte anlatıcının değiştiği; tanık, hâkim ve kahraman bakış açılarının³ çoğu zaman aynı beyitte dahi bir arada bulunduğu görülmektedir. Farklı anlatım teknikleri ile yazıldığı fark edilen *Gencü'l-Esrâr*'da esas itibarıyla tasvir ve tahkiye öne çıkmaktadır. Tasvir, "Bir şeyin olduğu gibi değil biraz da şairce görüldüğü ve duyulduğu gibi anlatılmasıdır."⁴ Anlatma manasına gelen tahkiye ise "Anlatıcının birtakım olayları ve bu olaylar çevresindeki insanları, belli bir mekân ve zaman çerçevesinde okuyucuya nakletmesidir."⁵ Okurun muhayyilesini tetikleyerek okurla metin arasında bir bağ kurulmasında aktif rol oynayan bu iki unsur, Seyyid Muhammed Ali Rıza'nın cehennemle ilgili hususları ortaya koymasında etkili bir araç hâline gelmiştir. Müellifin, ayet ve hadislerden edindiği bilgileri muhayyilesinin gücü doğrultusunda kaleme alarak çeşitli açılardan cehennem tasvirlerine yer verdiği görülmektedir.

² Konu hakkında teferruatlı bilgi için bk. Duygu Kayalık Şahin, *Gaziantep'te Seyyid Muhammed Ali Rıza'nın Gencü'l-Esrâr'ı* (Çanakkale: Paradigma Akademi, 2021), 18-19.

³ "Bakış açısı, anlatma esasına bağlı metinlerde vak'a zincirinin meydana gelmesinde kullanılan mekân zaman şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen cevaptan başka bir şey değildir." Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş: Anlatma Esasına Bağlı İtibari Metinlerin İncelenmesi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2000), 77. "Hâkim bakış açısı", "gözlemci/tanık bakış açısı", "kahraman bakış açısı" ve "çoğul bakış açısı" olmak üzere dört tip bakış açısından söz edilmektedir. Hâkim bakış açısında anlatıcı, Tanrı gibi her şeyi bilme ve görme yeteneğine sahiptir. Tanık bakış açısında anlatıcı, olayları kaydeden bir kamera gibi olayları yansıtır. Kahraman bakış açısında anlatıcı, olayları kahramanın perspektifinden anlatır. Çoğul bakış açısı ise mezkûr bakış açılarının her birini içermektedir. Detaylı bilgi için bk. Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi* (Ankara: Öncü Yayınları, 2004), 106.

⁴ Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973), 149.

⁵ İsmail Çetişli, *Metin Tahlillerine Giriş 2: Hikâye-Roman-Tiyatro* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 93.

Eski Türk inançlarında tamu olarak adlandırılan ve Kur'an'ın pek çok ayetinde bahsi geçen cehennem, kâfirlerin, münafıkların, zalimlerin, gerçeğe boyun eğmeyenlerin azap görecekları yer olarak tasvir edilir.⁶ Bazı Arap dilcileri cehennemın “derin kuyu” anlamına gelen Arapça kökenli bir kelime olduğunu ileri sürmekle beraber çoğunluk, İbranice “gehinnom” (Hinnom vadisi) kelimesinin Arapçalaştırılmış şekli olduğunu görüşünü kabul etmektedir.⁷

Kur'an'da cehennem hakkında fazlaca bilgi verilmektedir. Cehennemın detaylıca anlatılmasının en büyük amacı belki de inkârcı ve günahkâr suçlulara sorumsuzluklarının neticesinde karşılaşacakları cezayı haber verip onları caydırmaktır. Bu hedefe ulaşılması için cehennem sahneleri âdetâ gözlerde canlanacak mahiyette aktarılmaktadır.⁸ Nitekim Kur'an'da cehennem ateşinin şiddeti, etkisinin boyutları, dumanı, görevlilerinin tepkileri, cehennem ehlinin yiyecek ve içeceklerinden, yaşadıkları pişmanlıklar, ilahi huzurdan mahrum bırakılıp nazar-ı itibara alınmamaları tasvir edilmekte, onların psikolojik durumları gözler önüne serilmektedir. Dolayısıyla gerek müfessirler gerekse şair ve yazarlar bu çarpıcı manzaraya bakarak kendi pedagojik anlayışları çerçevesinde ayetleri detaylandırmakta, canlılığını ve etkisini artırmak amacıyla yorumlamaktadırlar.⁹ Hatta ayetlerin yanı sıra hadislerde haber verilen bilgileri de bu tabloya ekleyerek farklı açılardan cehennem tasvirleri yapmaktadırlar.

Esrârî de cehennem mefhumunu ele aldığı beyitlerde ayet ve hadislerden yararlanarak tasvirlerde bulunmuştur. *Gencü'l-Esrâr*'da ortaya konulan bu cehennem tasvirleri, müellifin kültürel mirasına, inançlarına ve sanat anlayışına göre vücut bulmuş; başta telmih, teşbih, mübalağa ve kinaye olmak üzere çeşitli söz sanatlarıyla edebiyat sahasında yeniden inşa edilmiştir.

⁶ Bekir Topaloğlu, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/227.

⁷ Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Fadime Kavak, *Kur'an'da Edebî Tasvîr* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 210.

⁸ Hatice Aynur Şahin, “Kur'an'da Cehennem Kavramının Tefsîr Müdevvenatına Yansımaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 12 (Haziran 2019), 288.

⁹ Şahin, “Kur'an'da Cehennem Kavramı”, 289.

Seyyid Muhammed Ali Rıza, cehennem mefhumunu ele alırken okurun dikkatini çekmek ve ifade üslubunu renklendirmek için tahkiyeden yararlanmışır. Oluşturduğu cehennem tasavvurunu *Gencü'l-Esrâr*'a yansıtırken cehennemın katmanlarından, azaplarından ve cehennem ehlinin fiziki portresinden bahsetmiştir. Didaktik bir üsluptan uzaklaşarak cehennemde gerçekleşeceğine inandığı hâdiseleri edebî tasvirler vasıtasıyla tahkiye etmiştir. Bu tasvirlerde Esrârî, Allah yolunda olanların bu fani dünyada hayırlı amellerde bulunmaları ve İslam'ın şartlarını yerine getirmeleri neticesinde azaptan uzak tutularak cennetle mükâfatlandırılacaklarını ifade etmiştir.

Bu makalede, *Gencü'l-Esrâr*'da cehennem mefhumunun nasıl ele alındığı ve seçilen kelimelerle nasıl resmedildiği; cehennemın hususiyetlerinin edebî sanat ve anlatım teknikleriyle hangi düzlemlerde tasvir edildiği belirlenmeye çalışılmışır. Müellifin cehennem tasavvurunun tasvire nasıl dönüştüğünü somut veriler üzerinden göstermeye gayret ettiğimiz bu çalışmada, benimsenen anlatım tutumları ve tekniklerinin, kullanılan üslupların sağladığı anlatım zenginliğini ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Cehennem ile ilgili tespit ettiğimiz veriler, "Cehennem Ehlinin Tasviri", "Cehennem Çeşitlerinin Tasviri", "Cehennem ve Hz. Peygamber Arasında Mahşerde Gerçekleşecek Hâdisenin Tasviri", "Cehennem Sakinlerinin Çekeceği Azapların Tasviri", "Cehennem Sakinlerinin Mağfiret Dilemelerinin Tasviri", "Cehennemden Kurtuluşun Yolları" ve "Esrârî'nin, Cehennemden Uzak Olma Arzusunu Dile Getirişi" olmak üzere yedi başlıkta incelenmiştir.

1. Cehennem Ehlinin Tasviri

Allah'a iman etmeyenler ile Allah'ın emir ve yasaklarına uymayan günahkârların cehenneme gideceği "O halde yakıtı insanlarla taşlar olan ve kâfirler için hazırlanmış bulunan cehennem ateşinden kendinizi koruyun."¹⁰,

¹⁰ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Bakara 2/24.

“Ayetlerimizi yalanlayan ve büyüklenip onlardan yüz çevirenlere gelince, işte onlar ateşin yoldaşlarıdır ve orada sonsuza dek kalacaklardır.”¹¹, “Yoldan çıkıp günaha dalanlara gelince, onların varacağı yer ise ateştir.”¹² ve “İnkâra saplanmış olanlara gelince, onlar için cehennem ateşi vardır.”¹³ şeklinde buyurulan daha pek çok ayette bildirilmiştir.

Cehenneme gidecek olan kişi ve zümreler *Gencü'l-Esrâr*'da açıkça ifade edilmiştir. Esrârî aşağıdaki beyitlerin ilkinde Hz. Ali'yi sevmeyenlerin cehennemde kalacağını ve ağızlarından yılan zehri akacağını; ikinci beyitte, çâr-ı yârı sevmeyenlerin cezasının cehennem olduğunu; üçüncü beyitte ise, Allah'ın mümin olana cenneti bahşederken kâfir olana cehennemi vereceğini bildirmiştir:

Sevmeyenler nârda magbûn kalısar

Dehânından akacaktır zehr-i mâr¹⁴

Kim bunları sevmez ise subh u şâm

Anın cezâsı olur cahîm-i nâr¹⁵

Mü'min için virdi cennet hem visâl

Kâfir için virdi cahîm hem melâl¹⁶

2. Cehennem Çeşitlerinin Tasviri

Cehennemi anlatan kaynaklarda cehennemin türlerini, derekelerini veya bölümlerini ifade etmek üzere çeşitli kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. “Onun yedi kapısı vardır ve her kapıya onlardan bir grup ayrılmıştır.”¹⁷ ayetine nisbetle Allah'ın kâfir ve günahkâr kullarını koyacağı mekân

¹¹ el-A'râf 7/36.

¹² es-Secde 32/20.

¹³ Fâtır 35/36.

¹⁴ İlgili beyitlerin tamamı için bk. Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 83.

¹⁵ İlgili beyitlerin tamamı için bk. Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 87.

¹⁶ İlgili beyitlerin tamamı için bk. Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 137.

¹⁷ el-Hicr 15/44.

için cehennem, Lezâ¹⁸, Hutame¹⁹, Saîr²⁰, Sakar²¹, Cahîm²² ve Hâviye²³ olmak üzere yedi isim öne çıkmıştır. Bunlar arasında cehennem ismi zamanla hepsini kapsayıcı nitelikte kullanılır olmuştur.

Esrârî, cehennemin özelliklerinden bahsettikten sonra okura seslenerek tamunun kaç çeşit olduğunu beyan edeceğini bildirir. Hitabet üslubuyla tüm dikkatleri söyleyeceği sözlere çeken şair, kendisini dinleyenlere cehennem azabından korkmalarını ve gece gündüz ağlamalarını telkin eder. Şairin beyanına göre tamunun çeşitlerinden ilki hükmünün yedi bin yıl olacağı cehennemdir.²⁴ Çeşitli günahlar işleyen müminler cehennemde yandıktan sonra süresi nihayete erdiğinde oradan çıkıp cennetlere gideceklerdir:

*Dinle imdi kaçdır tamu ey 'azîz
Gûş eyleyüp rûz u şeb aғlayasız
Cehennemdir biri mü'minler yanar
Yedi gündür hükmi anın ey kibâr
Ya'nî yedi bin yıl ider ey civân
Yanarlar tâ at kılup 'âsî olan
Sonra yine çıkar gider cinâna
Yine tolar ol cehennem her cânâ²⁵*

¹⁸ "Hayır (ne mümkün)! Şüphesiz, cehennem derileri kavurup çıkararak alevli ateştir." el-Meâric 70/15-16.

¹⁹ "Hayır! Andolsun ki o, Hutame'ye atılacaktır. Hutame'nin ne olduğunu sen ne bileceksin? O, Allah'ın yüreklere işleyen tutuşturulmuş ateşidir." el-Hümeze 104/3-7.

²⁰ "Andolsun biz, en yakın göğü kandillerle donattık. Onları şeytanlara atılan taşlar yaptık ve (ahirette de) onlara alevli ateş azabını hazırladık." el-Mülk/5.

²¹ "Ben onu Sakar'a (cehenneme) sokacağım. Sakar'ın ne olduğunu sen ne bileceksin? Geride bir şey koymaz, bırakmaz. Derileri kavurur. Üzerinde on dokuz (görevli melek) vardır." el-Müddessir 74/26-30.

²² "Cehennem alevlendirildiği zaman." et-Tekvîr 81/12.

²³ "İşte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir." el-Kâria 101/9.

²⁴ Kur'an'da 77 ayette geçmektedir.

²⁵ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 143-144.

Tamunun ikincisinin Lezâ²⁶ olduğunu bildiren Esrârî, onun gayet heybetli bir yer olduğuna vurgu yaparak onda puta, güneşe ve yıldıza tapan kişilerin azap çekeceğini açıklar:

*İkincisi Lezâ'dır gâyet mehîb
Pûta tapan kullara oldu nasîb
Yakar nâra güne tapan itleri
Hem yıldıza tapan yanar etleri²⁷*

Üçüncü tamunun Hutame²⁸ tabakası olduğunu ve orada Yecüc ve Mecüc'ün yanacağını söyleyen Esrârî, Saîr'i²⁹ dördüncü cehennem olarak zikrederek orada şeytanla birlikte yetim malı yiyenlerin bulunduğunu kalemeye alır:

*Tabaka-i Hutame'dir üçüncü
Yakısdır ol Ye'cüc'i Me'cüc'i
Dördüncü Saîr şeytânın yeridir
Yetim mâlın yiyenleri eridir*

Seyyid Muhammed Ali Rıza, beşinci tamunun isminin Sakar³⁰ olduğunu, orada beş vakit namazını kılmayanların ve zekât vermeyenlerin yanacağını beyan eder; kılınmayan her bir vaktin cezasının altı bin dört yüz seneye tekabül ettiğini bildirir. Cezasını çeken insanların imanı varsa oradan çıkacaklarını yoksa ebediyen orada azap çekmeye devam edeceklerini de belirtir:

*Hem beşinci tamunun adı Sakar
Beş vakit namâz kılmayanı yakar
Hem zekâtı virmeyen azgun yanar
Hem namâzı kılmayan sûz-gûn yanar
Her vakit çün altı bin dört yüz sene*

²⁶ "Hayır (ne mümkün)! Şüphesiz, cehennem derileri kavurup çıkaran alevli ateştir." El-Meâric 70/15-16.

²⁷ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 146.

²⁸ "Hayır! Andolsun ki o, Hutâme'ye atılacaktır. Hutâme'nin ne olduğunu sen ne bileceksin? O, Allah'ın, yüreklere işleyen tutuşturulmuş ateşidir." el-Hümeze 104/4-7.

²⁹ Kur'an'da 16 ayette geçmektedir.

³⁰ "Ben onu Sakar'a (cehenneme) sokacağım. Sakar'ın ne olduğunu sen ne bileceksin? Geride bir şey koymaz, bırakmaz. Derileri kavurur." el-Müddesir 74/27-29.

*Tâ ki her vaktin namâzı ödene
Zerre kadar îmânı varsa çıkar
Ger yog-ise tâ ebed anı yakar³¹*

Esrârî, tamunun altıncısının adının Yahudi ve Hristiyanların kalacakları yer olan Cahîm³² olduğunu ifade eder ve orada ayrıca Râfizî ve Hâricîlerin de azaba uğrayacaklarını belirtir:

*Altıncısının adı-durur Cahîm
Yahûdî Nasrânîler yanar mukîm
Râfizî Hâricîler yanar anda
Yahûdîye merkeb olurlar anda³³*

Esrârî, yedinci tamunun Hâviye³⁴ olduğunu ve onda müşrik ile münâfığın yanacağını belirtmiştir. Zikrettiği her bir tamunun birbiriyle yarışmasına azapla dolu olduğunu da bildirir:

*Hâviye'dir yedinci tabakası
Müşrik münâfık yanar yok çıkası
Her birisi birbirinden 'azâb-nâk
Key vehimlû tündü-rû hem âzâb-nâk³⁵*

3. Cehennem ve Hz. Peygamber Arasında Mahşerde Gerçeklecek Hâdisenin Tasviri

Allah, kıyamet gününde cehennemi mahşer yerine getireceğini “O gün cehennem getirildiği zaman, işte o gün insan (yaptıklarını birer birer) hatırlar.”³⁶ ayetiyle bildirir. Hz. Muhammed de bu ayeti, “Kıyamet günü cehennem getirilecek. Onun yetmiş bin yuları (tutulacak kulpu) bulunacaktır. Her yularla birlikte yetmiş bin melek bulunacak. Onlar cehennemi o kulplardan tutup

³¹ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 144.

³² Kur'an'da 26 ayette geçmektedir.

³³ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 145.

³⁴ “İşte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir. Sen Hâviye'nin ne olduğunu ne bileceksin? O, kızgın bir ateştir.” el-Kâria 101/9-11.

³⁵ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 145.

³⁶ el-Fecr 89/23.

çekeceklerdir."³⁷ hadisiyle destekleyerek cehennemin mahşerde gösterileceğini açıklamıştır.

Esrârî, Kur'an'ın ve hadisin buyurduğu gibi kıyamette beşerin haşrolunduğu vakit cehennemin mahşer yerine getirilmesini intak, teşhis ve teşbih sanatlarının gücünden yararlanarak tahkiye eder. *Gencü'l-Esrâr*'da anlatıldığına göre cehennem, mahşer yerine gelerek bütün heybetiyle "O, alçak, kafir, müşrik olan kişiler duysun ki ben geldim ve Allah'ın emriyle onlara azap edeceğim." diye kükreyip deve gibi insanların üstüne doğru acele acele yürüyecektir. Bu kükreyiş karşısında insanlar eşek gibi anıarak bağırsıp ağlaşacaklardır:

*Çün cehennem heybet ile kığıra
Giryê sadâ ile halka çağıra
Kanı ol hâris-i magmûm şol hakîr
Kâfir ü hem müşrik olsunlar habîr
Gelmişem uş kâfire idem 'azâb
Emreyledi bana çünki Hak Çalab
Böyle deyüp kükreye hemçü deve
Halk üstüne yürüye ive ive
Giryê manzar eşşek gibi ağıra
Yüce yüce sadâ birle bağıra*³⁸

Gencü'l-Esrâr'da, mahşer yerine getirilen cehennemin tasvirine Hz. Muhammed'in heybet ile cehennemin halk üstüne yürüdüğünü görmesiyle devam edilir. Hâkim ve tanık bakış açılarının iç içe olduğu bu bölümlerde şair, gönül yarasına deva olan Hz. Peygamber'in başı açık ve yalın ayak olarak cehennemin üstüne doğru yürüdüğünü anlatma ve gösterme³⁹ teknikleriyle kaleme alır:

³⁷ Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahih*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsî'l-Arabiyyi, ts.), "Cennet", 29; Tirmizî, Ebu İsa Muhammed ibn İsa, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1975), "Cehennem", 1.

³⁸ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 162.

³⁹ Gösterme tekniği, "Anlatıcının olayı, anlatması değil, -adı üstünde- olayın, hareketin, tavrın, durumun dil vasıtasıyla gösterilmesi; okuyucunun gözü önünde tecessüm ettirilmesi." Çetişli, *Metin Tahlillerine Giriş* 2, 98.

*Halk üstine heybet ile yürüye
Âteşinden halkı duman büriye
Ol Resûlullâh Muhammed Mustafâ
Olur anda gönül rencîne şifâ
Baş açık yalın ayak ol-dem hemân
Tîz segirde tamu üstüne revân
Tutup cehennemi deye yâ tamu
Senin ehlin sana gelürler kamu ⁴⁰*

Gencü'l-Esrâr'da, Hz. Peygamber'in cehenneme heybetle nereye gittiğini ve içlerinde Allah'ın inayet göstereceklerinin de bulunduğu insanları niçin korkuttuğunu sorduğu hâdise hâkim bakış açısıyla tahkiye edilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere *Esrârî*, tekrîr sanatının oluşturduğu musikiden yararlanarak tekdüzeliği kırmak suretiyle metne canlılık ve ivme kazandırmıştır:

*Böyle heybet ile kande gidersin
Bu halk gönlünü hirâsân idersin
Nice ümmetlerim vardır evliyâ
Bî-şumârân vardır anda asfiyâ
Şehîd u gâzî sâlihler toludur
Nice siddîk var ki kadri uludur
Nice âlimler var enbiyâ gibi
Nice kâmiller var etkiyâ gibi
Nice takvâ nice fâzıl bî-şumâr
Nice sûfî nice âdil sad-hezâr ⁴¹*

Mahşerde, Hz. Peygamber tarafından durdurulan cehennemin “Yâ Muhammed, senin etin ve seni sevenlerin eti bana haramdır, size azap edemem. Lakin, bana müsaade ver, kafir olanları büryan edeyim, seni sevmeyenleri kanla doldurayım.” şeklinde dile geldiğini ifade eden *Esrârî*, o an arştan “Ey cehennem, sen Ahmed'in sözüne itaat et, çünkü o enbiyaların şahı ve vefa ummanı olan habibim Muhammed Mustafa'dır.” şeklinde bir nidanın yükseldiğini söyler:

⁴⁰ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 162-163.

⁴¹ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 163.

*Ol cehennem deye ki yâ Muhammed
Ey nebîler fahr-i şâh-ı mü'ebbed
Senin etin bana olupdur harâm
Dahi seni sevenlerin yâ imâm
Beni burak kâfiri büryân idem
Seni sevmeyenleri pür-kan idem
Sâk-ı 'arşdan gele ol-demde nidâ
Yâ cehennem mutî' olgıl Ahmedâ
Ol habîbim Muhammed Mustafâ'dır
Enbiyâlar şâhı bahr-i vefâdır⁴²*

Esrârî, arştan gelen mezkûr nida karşısında titremeye duçar olan cehennem Hz. Peygamber'in sözüne uyduğunu; Hz. Muhammed'in de cehennem yularına yapışarak onu arşın soluna koyduğunu ve ona "Ey cehennem, sessiz ol! Sana gelecek olan elbet seni bulacaktır, sen sessiz ol." şeklinde telkinde bulunduğunu diyalog⁴³ ve gösterme tekniklerine başvuru olarak tasvir etmiştir:

*Çün cehennem bu nidâyı işide
Lerze tuta mutî' ola Ahmed'e
Çün Muhammed yularına yapışa
Kâfir hasret-ile ana bakışa
Yavaş yürür deve gibi nîrânı
İletüp 'arş soluna koya anı
Deye ana yâ cehennem sâkit ol
Senin ehlin seni bulur sâmit ol⁴⁴*

4. Cehennem Sakinlerinin Çekeceği Azapların Tasviri

⁴² Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 163-164.

⁴³ İki ya da daha fazla kahramanın arasında gerçekleşen konuşma manasına gelen diyalog, anlatıda genellikle gösterme/sahneleme tekniğiyle birlikte yer almaktadır. Diyalog tekniğinde okur, olayları anlatı kahramanlarının konuşmalarından takip eder.

⁴⁴ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 164.

Allah, Sakar cehenneminden bahsederken orada “*On dokuz (görevli melek) vardır.*”⁴⁵ buyurmuştur. Zuhruf suresi 77. ayetinde, cehennemde görev yapan on dokuz meleği temsil eden melek için Mâlik isminin kullanıldığı görülmektedir.⁴⁶ Tahrîm suresinde geçen “*O ateşin başında gayet katı, çetin, Allah’ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır.*”⁴⁷ ayeti, bu meleklerin güçlü ve şiddetli olduklarını belirtmektedir. Ayrıca cehennem bekçisi anlamına gelen zebani olarak da adlandırılan mezkûr on dokuz melek hadislerde, “*Yıldırım gibi ışık saçan, ağızları dikenli varlıklardır. Kulların hesaba çekilmesinin ardından yetmiş bin zebani yetmiş bin dizgininden tuttuğu cehennemi getirir ve kapılarında cehennemlikleri bekler.*”⁴⁸ şeklinde tasvir edilmektedir.⁴⁹

Gencü'l-Esrâr'da, ağzından heybet ile ateşler saçan Mâlik'in cehennem bekçisi olduğu belirtilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde, sayısı on dokuz olan cehennem zebanilerinin başı olan Mâlik'in yedi yüz bin başı ile bir o kadar da yüzü olduğunu dile getiren Esrârî, Mâlik'in her yüzünde bir ağzı ve her ağzında da bir dili olduğunu; her bir diliyle konuştuğunu ve heybetinden herkesin korku duyduğunu aliterasyon ve asonans gibi söz sanatlarıyla süsleyerek tasvir etmiştir:

*Ol cehennem hâzini Mâlik adı
Heybet ile saçar agzından odı
Vardır anın heft ü sad-hezâr başı
Bunca yüzi vardır çıkar âteşi*

⁴⁵ el-Müddessir 74/30.

⁴⁶ “(Görevli meleğe şöyle seslenirler:) ‘Ey Mâlik! Rabbin bizim işimizi bitirsin.’ O da ‘Siz hep böyle kalacaksınız’ der.” ez-Zuhruf 43/77. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. M. Sait Özerverli, “Melek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/40.

⁴⁷ et-Tahrîm 66/6.

⁴⁸ el-Kurtubî, *et-Tezkire bi ahoâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhire*, nşr. Ebû Süfyân Mahmûd b. Mansûr el-Bestavîsî, (Medine: y.y., 1997), 1/133-138.

⁴⁹ Cehennem melekleri hakkında detaylı bilgi için bk. Mustafa Kayhan, “Kıyamet, Cennet ve Cehennemde Görevli Meleklerden Bahseden Ayetlerin Meal, Tefsirlerinin Kurân Mesajı ve Kurân Yolu Tefsirlerinden Mukayesesi”, *Turkish Studies Comparative Religious Studies* 14/7 (2019), 683-712.

*Yedi yüz bin her yüzde var dehânı
Her agzında var bu kadar zebânı
Bu kadar dili ile söyler kelâm
Heybetin görse yıkılır hâs u 'âm
Cehennemın zebânîsi başları
On tokuzdur yağdırır âteşleri
Her biri hükminde nice zebânı
Var-durur kim yok-durur hadd ü pâyânı⁵⁰*

Esrârî, cehennem bekçilerini niteleyen ayetlere telmihte bulunarak on dokuz harfin on dokuz zebaniye kalkan olacağını belirtmiştir. On dokuz harften oluşan besmeleyi yani “bismillâhirrahmânirrahîm” kelamını da cehennem kalkanı olarak niteleyerek bu kelamı oluşturan dört kelimenin Allah katında makbul olduğuna işaret etmiştir:

*Buyurdu Hak kelâmında ey 'azîz
On tokuz harf vardur gayet temîz
On tokuz zebânîye kalkan olur
Her bir harfi anlara tугyân olur
Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm dir ol
Bu esmâlar Hak katındadır makbûl⁵¹*

Kur'an'da kâfirlerin öncelikle ateşle cezalandırılacakları⁵² bildirilmiştir. Şiddetli ateşin yanı sıra soğukla, ateşten kıyafetlerle, prangalarla, zincirlerle, bağırsakları bile doğrayacak keskinlikteki yiyecek ve içeceklerle de azaba uğrayacakları anlatılmıştır.⁵³ Esrârî, cehennemın azap ile dopdolu olduğunu ve bu cefaların her birinin bir hayli şiddetli olduğunu dile getirir:

Hod cehennem 'azâb ile tobtolu

⁵⁰ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 145-146.

⁵¹ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 146.

⁵² el-Mülk, 67/5-8.

⁵³ el-İnsân 76/4; İbrâhîm 14/50; el-Hac 22/19, 20; es-Sâffât 37/62-66; el-İsrâ 17/8; el-Hicr 15/44; et-Tahrîm 66/6; İsrâ 17/97; el-Furkân 25/34; en-Neml 27/90; ez-Zümer 39/16; İbrâhîm 14/50; el-Mü'minûn 23/104; el-Meâric 70/6; el-Hümeze 104/7; en-Nisâ 4/56, 145; Fâtır 35/37; el-Mü'min 40/71, 72; er-Rahmân 55/48; ed-Duhân, 44/48 vd.

*Her birisi birbirinden ihtirâk*⁵⁴

Günahkârlara ve kâfirlere cehennemde verilecek çeşitli cezalardan bahseden ve aşağıdaki beyitlerde cehennem ehline kan, irin ve leş verildiğini vurgulayan şairin, “Ancak, uygun bir ceza olarak kaynar su ve irin içecekler.”⁵⁵, “Orada kendisine irinli su içirecektir. Onu yudumlamaya çalışacak fakat boğazından geçiremeyecektir. Ona her yönden ölüm gelecek fakat ölmeyecek, arkasından da şiddetli bir azap gelecektir.”⁵⁶, “İşte (azap), onu tatsınlar: Bir kaynar su ve bir irin”⁵⁷ ve “Kanlı irinden başka bir yiyeceği de yoktur.”⁵⁸ ayetlerine telmihte bulunduğu anlaşılmaktadır:

*Hirâk-ı cehennemde çün yanalar
Kan u irin cîfe içüp kanalar
Cîfeler şol zinâ ehli nisâlar
Zinâ itmişidi subh u mesâlar
Anların fercinden akan çirk-âbı
Hep içerler bed kokulu har gibi*⁵⁹

Cehennem ehlinin çektiği azaplardan sonra hayvanlar gibi bağırtıklarını ve eyvah diye çağrıştııklarını anlatan Esrârî, onların bu imdat çağrısına Allah’ın cevap vermediğini ve o azgın kişilerin azaptan bir an dahi kurtulamadıklarını dile getirmiştir:

*Vây hasretâ deyüben çağrışalar
Şöyle merkeb it gibi bağırsalar
Hak’dan imdâd irişmez çün anlara
Emân nefi virmez ol azgunlara*⁶⁰

Hz. Peygamber cehennem ehlini tavsif ederken “(Cehennem’de) kafirin vücudu büyür. Öyle ki bir azı dişî Uhud dağından büyük olur. Vücudunun

⁵⁴ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 103.

⁵⁵ en-Nebe 78/25-26.

⁵⁶ İbrâhîm 14/16-17.

⁵⁷ Sâd 38/57.

⁵⁸ el-Hâkka 69/36.

⁵⁹ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 140.

⁶⁰ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 139.

dişinden büyüklüğü, sizden birinin vücudunun dışından büyüklüğü gibidir. Derisinin kalınlığı da üç gecelik yol mesafesidir."⁶¹; "*Kıyâmet günü insanlar yetmiş kulaç yükselecek kadar terler. Öyle ki terler onları gemler (ağızlarına kadar yükseleir), kulaklarının yumuşağına kadar varır.*"⁶²; "*Kâfirin iki omuzu arasındaki genişlik, hızlı bir süvarinin üç gün gideceği yol kadardır.*"⁶³ ve "*Kâfirin alt dudağı göğsünün üzerine sarkar, üst dudağı ise yüzünü kapatacak şekilde yukarıya doğru kalkar.*"⁶⁴ buyurmaktadır. *Esrârî*, mezkûr hadislere telmihte bulunarak cehennem sakinlerinin durumunu aşağıdaki beyitlerde tasvir etmiştir:

*Her kâfirler olırsadır cüsselü
Dişleri şol Uhud Dağı'ndan ulu
Üç günlük yol kalınlığı derisi
Çirkîn cîfe-veş kokar her birisi
Kulağı yumuşağından omuzu çün
Kuş uçarsa tokuz yıldır izi çün
Bir omuzdan bir omuzına degin
Hemçübândır anla bu sözi yakîn
Ağzı açık şöyle siyâh tenleri
Tudakları sarkmış akar kanları⁶⁵*

Cehennemde, kâfirlere azap verecek olan çeşitli sular bulunmaktadır. Kur'an'da, "*Ateşte temelli kalacak olan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin*"⁶⁶ durumundan bahsedilmektedir. *Gencü'l-Esrâr*'da karşımıza çıkan bu azap dolu içeceklerden birinin bakır suyu olduğu zikredilmektedir. Bakır, gümüş eriyiği ve yağ tortusu anlamına gelen mühl, "*Göğün, erimiş maden gibi ve dağların atılmış renkli yün gibi olacağı*

⁶¹ Müslim, "Cennet", 44; Tirmizî, "Cehennem", 3, 4.

⁶² Müslim, "Cennet" 62; bk. Tirmizî, "Kıyâmet", 6.

⁶³ Buhari, "Rikak", 51; Müslim, "Cennet", 45.

⁶⁴ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, thk. Seyyid İmran (Kahire: Dâru'l-Hadis, ty.), 4/962.

⁶⁵ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 139.

⁶⁶ Muhammed 47/15.

günü hatırla."⁶⁷ ayetlerinde de geçmektedir.⁶⁸ Esrârî, cehennem ehlinin uğrayacağı azaplardan bahsederken, onlara arştan ulu bir ırmaktan bakır suyu geldiğini, cehennem meleklerinin onlara bu bakır suyunu içmelerini emrettiğini; kafirlerin de bu emir karşısında o sudan içtiğini ifade etmektedir. Akabinde bu bakır suyundan içenlerin etlerinin ve bağırsaklarının lime lime olup parçalandığını ve bu azap karşısında köpek gibi sallandıklarını tahkiye etmiştir. Bu tahkiyeyi kaleme alırken şair, gösterme tekniği, asonans, aliterasyon ve cinas sanatlarının oluşturduğu etkiden yararlanmış, anlatıma renk ve ahenk kazandırmaya çalışmıştır:

*'Arşdan gelür mâ'-i bakır anlara
Ulu ırmaktır akar azgunlara
Zebânîler cebr idüp dir içiniz
Tâ ki pâre pâre ola içiniz
Ağızlarına yakın gele tası
Düşer anı hem gözünün ortası
Anın şiddet-i zehrinden etleri
Lîme lîme olup düşe her biri
Çün içeler bağırsağı tograna
Şöyle kim itler gibi ol ırgana⁶⁹*

Hz. Muhammed, "Cehennem bin sene tutuşturuldu kıpkırmızı oldu. Bin sene daha tutuşturuldu bembeyaz oldu. Diğer bin sene daha tutuşturuldu simsiyah oldu. Şimdi o siyah ve karanlıktır."⁷⁰ hadisiyle cehennemın karanlık olduğunu; "Cehennem ateşi öbürüne altmış dokuz kat üstün kılındı. Her bir katın harareti, bunun mislindedir."⁷¹ hadisiyle cehennem ateşinin şiddetini; "Allah'a yemin olsun ki, ona (kâfire) doksan dokuz tinnîn gönderilir (saldırılır).

⁶⁷ el-Meâric 70/8-9.

⁶⁸ Bu konuda detaylı bilgi için bk. İlhami Günay, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Cehennem Suları ve İçecekleri", *Ekev Akademi Dergisi* 19/61 (Kış 2015), 127.

⁶⁹ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 140.

⁷⁰ Tirmizî, "Cehennem", 8.

⁷¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Bedü'l-Halk", 10; Müslim, "Cennet", 29; Tirmizî, "Cehennem", 7.

Tinnîn nedir bilir misiniz? Her birinin dokuz başı olan doksan dokuz yılan. Kıyamet gününe kadar onun cismine üfürürler, sokarlar ve onu tırmalarlar." hadisiyle de cehennem ehline yılanlarla azap edileceğini haber vermiştir. Bu hadisler gibi pek çok hadis, cehennem azabının boyutlarını ve çeşitlerini göstermektedir. Esrârî, Allah'ın cehennemi yaratarak kâfire yer hazırladığını, bu mekânın hem karanlık hem sıcak⁷² hem de çok vesveseli olduğunu; orada akrep, yılan ve çıyanların bulunduğunu belirtmiştir. Müellif, "*Orada dişleri uzun hurmalara benzeyen akrepler vardır.*"⁷³ ve "*Cehennem akrepleri kızıl katırları gibi büyüktür ve dişleri hurma gibidir.*"⁷⁴ hadislerine telmihle her bir haşeratın yüce dağlardan bile büyük olduğunu dile getirmiştir. Akreplerin dişlerinin süngü gibi olup o dişlerden zehirler akıttığını, hurma ağacı gibi olan kuyruklarıyla darbe vurdukları kişileri öldürdüğünü ve her bir yılanın ağızlarından alevler çıkardığını ifade etmiştir:

*Çün tamuyu halk eyledi kahrından
Kâfire yer hazırladı ka'ından
Karanulık birbirinden ısıcak
Key vehemlü halk eylemiş anı Hak
Yılan çıyan 'akreb anda tobtolu
Her birisi yüce taglardan ulu
Her 'akrebin dişleri süngü gibi
Zehri akar hemçü peykâr su gibi
Hurmâ ağacı gibi kuyrukları
Şöyle mehîb kurtulmaz urdıkları
Her yılanın agzında bir deniz var
Hep zehirdir kızırub hamle sınar⁷⁵*

⁷² "O, kızgın bir ateştir." el-Kâria 101/11; "Bu ateş onları uzak bir mesafeden görünce onun müthiş kaynamasını ve uğultusunu işitirler." el-Furkân 25/12; "O gün Cehenneme, 'Doldun mu?' deriz. O da 'daha var mı?' der." Kâf 50/30. "Şüphesiz cehennem, her biri saray büyüklüğünde kıvılcımlar saçar. Bunlar sanki birer kızıl deve dir." el-Mürselât 77/32-33.

⁷³ İmam İbn-i Receb el-Hanbeli, *Bütün Yönleriyle Cehennem*, çev. Muhlis Turan (İstanbul: Polen Yayınları, 2017), 126.

⁷⁴ Hanbeli, *Bütün Yönleriyle Cehennem*, 126.

⁷⁵ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 137.

Gencü'l-Esrâr'da, "Şüphesiz biz, kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık."⁷⁶, "Çünkü bizim yanımızda (kâfirler için) bukağular vardır, cehennem vardır, boğazdan zor geçen yiyecekler vardır ve elem dolu bir azap vardır."⁷⁷ ve "İşte onlar boyunlarına demir halkalar vurulanlardır ve işte onlar cehennemliklerdir."⁷⁸ ayetlerine telmihte bulunularak orada kafirlere çeşitli zincirler ve demirden halkalar hazırlandığı bildirilmiştir:

*Nice ağıl u selâsil ekâller
Hâzırlanmış kâfir için çengâller*⁷⁹

Kur'an'da, cehennem azaplarından biri olarak "Şüphesiz biz onu zalimler için bir imtihan aracı kıldık. O, cehennem dibinde biten bir ağaçtır. Onun meyveleri sanki şeytanların kafalarıdır. Cehennemlikler ondan yiyecekler ve onunla karınlarını dolduracaklardır."⁸⁰ ayetleriyle zakkum ağacından bahsedilmektedir. *Esrârî*, şeytan kellesine teşbih ettiği ve meyvesinin tadının zehirden acı olduğunu belirttiği zakkumu, cehennem ehlinin yiyeceği olarak; hamîmi⁸¹ de cehennem ehlinin içeceği olarak nitelemiştir:

*İşbu hâl içre acıka cümlesi
Gele zakkûm sanki şeytân kellesi
Cîfeden bed koku zakkûm ağacı
Mîvesinin dadı zehirden acı
Yedikleri zakkûm suları hamîm
Emân virmez yakar anları cahîm*⁸²
*Mîvesi zakkûm suyu mâ-i hamîm
Kâfirlerin zâviyesidir cahîm*⁸³

⁷⁶ el-İnsân 76/4.

⁷⁷ el-Müzzemmil 73/12-13.

⁷⁸ er-Ra'd 13/5. Ayrıca bk. Sebe' 34/33; Yâsîn 36/8; el-Mü'min 40/71.

⁷⁹ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 138.

⁸⁰ es-Sâffât 37/62-66. Ayrıca bk. ed-Duhân 44/43; el-Vâkıa 56/51.

⁸¹ Hamîm, kaynar su anlamına gelmektedir. Hamîm ile ilgili ayetler için bk. es-Sâffât 37/67; Yûnus 10/4; el-Hac 22/19; Sâd 38/57; el-Mü'min 40/71 vd.

⁸² Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 140.

⁸³ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 138.

Azıp sapmak ve yanlış inançları benimsemek anlamına gelen *gayy* kelimesinin cehennem kuyularından, nehirlerinden veya vadilerinden birinin adı olduğu bazı müfessirlerce ileri sürülmüştür.⁸⁴ “*Onlardan sonra, namazı zayi eden, şehvet ve dünyevi tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük bir azaba çarptırılacaklardır.*”⁸⁵ ayetinin son kısmını “*Onlar bu (tutumları)ndan ötürü cehennemdeki Gayya Vadisi’ni boylayacaklardır.*” şeklinde de tercüme etmek mümkündür.⁸⁶ Nefsine uyup namaz kılmayanların bütün cehennemleri tutuşturacak olan gayya kuyusuna düşeceklerini belirten Esrârî, cehennemlerin ondan korkarak Allah’a sığındıklarını ifade etmiş ve namaz kılmayanların o kuyuya girerek ateş topuna tutulacaklarını haber vermiştir:

*Namâzı zâyi’ idüp nefse uyan
Gayyâ kuyusına düşer yalın ac
Gayyâ didikleri nârda bir kuyu
Cümle cahîmi yakar ol gözün ac
Cehennemler andan Hakk’a sığınur
Günde bin kez korkup her dem gözün ac
Namâzı zâyi’ idenler girerler
‘Alev urup tolu anda kızgın sac
Rükû’ yı sücûdı zâyi’ iderler
Yanar cümle Gayyâ içre yalın ac⁸⁷*

Çeşitli surelerde yirmi yedi defa geçen *veyl*, bir kötülük ve musibetin vuku bulması hâlinde “Yazıklar olsun, vay haline!” anlamında kullanılan bir ünlem olmakla birlikte bazı müfessirler veylin cehennemdeki bir kuyunun, vadinin veya dağın adı olduğunu söylemişlerdir.⁸⁸ *Gencü'l-Esrâr*’da, “*Cehennem kapılarının her birinin ardında yetmiş bin dağ, her dağda yetmiş bin vadi, her vadide yetmiş bin kuyu, her kuyuda yetmiş bin yılan ve akrep*

⁸⁴ Topaloğlu, “Cehennem”, 229.

⁸⁵ Meryem 19/59

⁸⁶ Meryem 19/59

⁸⁷ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 70.

⁸⁸ Topaloğlu, “Cehennem”, 229.

vardır."⁸⁹ hadisinin bir nevi tercümesi yapılmıştır. Nitekim Esrârî, Veyl adında bir dere olduğunu, o dereye yetmiş bin dağ bulunduğunu ve o dağlara varanların yüreklerinin dağlanacağını bildirmiştir:

*Bir dere var adı Veyl'dir ey 'azîz
Veyl ana kim vây kim ana varasız
Ol dereye var-durur yetmiş bin tag
Varanın yüreğine urulur dâğ*⁹⁰

Veyl Deresi'nde, yetmiş bin şehir bulunduğunu ve Allah'ın o şehirleri kâfirlere vadettiğini kaleme alan Esrârî, her şehirde yetmiş bin mahalle ve her mahallede de yetmiş bin hane olduğunu belirtmiştir. İnsanların işledikleri günahlara göre konulacağı bu evlerin dışında yetmiş bin avlu bulunduğunu ve her bir avluda da yetmiş bin kuyu olduğunu vurgulayan şair, bu kuyuları derin ve ateşlerle dolu olarak nitelendirmiştir. Öte yandan Esrârî'nin bu tasvirlerinde, hadislerde yer almayan şehirlerden, mahallelerden, evlerden ve avlulardan bahsettiği görülmektedir:

*Ol dereye yetmiş bin şehir mevcûd
Hak Te'âlâ kıldı kâfire mev'ûd
Her şehirde yetmiş bin ev var ulu
Cümlesi âteşden-durur korkulu
Her şehirde yetmiş bin mahalle var
Key uludur halk eyledi Girdiğâr
Her mahalde yetmiş bin hâne olur
Her kişi itdiğini anda bulur
Her ev tışında yetmiş bin havlidir
Her havlide yetmiş bin câh bellidir
Key derindir tûlunu çün Hak bilür
İçi tışî âteşdir 'alevenür*⁹¹

Esrârî, *Envârü'l-Âşıkîn*'de yer alan "Cebrâ'îl bana haber viridi kim cehennemde bir tag vardır. Ana Sekrân dirler. Ve ol tagun içinde bir dere vardır adına Gazbân dirler. Ve ol dereye bin kuyu vardır oddan. Ve her

⁸⁹ Tirmizî, "Cehennem" 2, 7; Kurtubî, *et-Tezkire*, 1/485.

⁹⁰ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 138.

⁹¹ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 138.

kuyunun derinliği iki yüz yıllık yoldur. Ve ol kuyularun içinde oddan tabutlar vardır. Ve ol tabutun içinde oddan kaftanlar ve zencîrler vardır.”⁹² ifadeleri doğrultusunda cehennemde Sekrân adında bir dağ bulunduğunu kaleme almıştır. Yazıcıoğlu'nun Gazbân adında bir dere ibaresi yerine Gazbân'ı bir kuyu olarak tanımlayan Esrârî, bu kuyuda türlü azaplara gark olunacağını belirtmiştir. Şair ayrıca kuyularda yetmiş bin tabutun bulunduğunu ve Allah'ın o tabutlarda kâfiri hapsedeceğini ileri sürmüştür:

*Hem bir tağ var adı Sekrân'dır anın
Anda bir câh var adı Gazbân anın
Her kime ki Hak eyler ise gazab
Ol kuyuda kılar anı mu'azzeb
Her kuyuda vardır yetmiş bin tâbût
Anda habs ider kâfiri Lâyemût⁹³*

Ahirette, şeytan ve kâfirler arasında bir münakaşanın yaşanacağı ve şeytanın insanları Hak yoldan ayırma suçlamasını kabul etmeyip asıl suçlunun bizzat kâfirlerin kendilerin olduğunu ileri süreceği haber verilmiştir.⁹⁴ Esrârî, İbrahim suresinde geçen mezkûr ayete aşağıdaki beyitlerde telmihte bulunmuş, Şeytan'ın kendisine yapılan suçlamaları kabul etmediği sahneyi diyalog tekniğiyle tahkiye etmiştir:

*İblîs'i künbed-i nâra koyalar
Dürlü dürlü 'azâbı eyleyeler
Cümle küffâr ta'zîr idüp İblîs'e
Sen düşürdün bizi nâr-ı mahbûsa
Deye İblîs benim hüccetim yokdur
Leyki sizin küfriniz gâyet çokdur*

⁹² Abdullah Uğur, *Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân Efendi ve Envârü'l-Âşıkîn Adlı Eseri (İnceleme-Metin)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 404.

⁹³ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 139.

⁹⁴ “İş bitirilince şeytan da diyecek ki: ‘Şüphesiz Allah size gerçek olanı söz verdi. Ben de size söz verdim ama yalancı çıktım. Zaten benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi çağırdım, siz de hemen bana geliverdiniz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Şüphesiz ben, daha önce sizin, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim. Şüphesiz, zalimlere elem dolu bir azap vardır.” İbrâhîm 14/22.

Gözünize görünmezdim rûz u şeb
Velî igvâ virirdim oldum sebeb
Peygamberler âşikâre söyledi
Sizi Hakk'a her dem da'vet eylerdi
Hücceti var idi cümle nebînin
Mashara iderdiniz var debînin
Beni kınaman siz sizi kınayın
Ben de bugün size döndüm ağlayın⁹⁵

5. Cehennem Sakinlerinin Mağfiredilemelerinin Tasviri

Çektikleri azaplardan dolayı kâfirler ve günahkârların Allah'tan yardım dilediklerini anlatan Esrârî, onların bir saat dahi olsa yakıcı ateşten kurtularak serinlemek için Allah'a yalvardıklarını belirtir. Allah'ın onları bir soğuğa ulaştırdığını, lakin o soğuğun ateşten bile daha keskin azap verdiğini söyleyen şair, cehennemde ateşle birlikte bulunacak olan zemheri⁹⁶ adlı şiddetli soğuğa işaret eder:

Deyeler yâ Rab emân Allâh emân
Bize bir sâ'at emân vir yâ Rahmân
Bizi soguk yere koy yâ Zü'l-celâl
Görmeyelim tâ ki anda biz melâl
Hak anları irsâl ide barıda
Tâ ki kâfir tenlerini eride
Geçüp ordan soguka irişeler
Dişlerini çakarak kaçışalar
Çünkü anın şiddeti nârdan eşed
Ana varan rehâ bulmaz tâ ebed⁹⁷

Allah'ın, azaba devam etmesinden dolayı cehennem ehlinin Allah'a bir kez daha seslenerek "Yâ Rab, biz dünyada kötülüğe yenildik ve azgın

⁹⁵ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 143.

⁹⁶ "İşte sizin gördüğünüz en şiddetli sıcak ve en şiddetli zemherir/soğuk bundan (bu iki nefesten) meydana gelmektedir." Buharî, "Mevakît", 9; Müslim, "Mesâcid", 185, 186, 187.

⁹⁷ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 141.

olduk, aldatıldık.” dediklerini belirten Esrârî, müstakil olarak Mü'minûn suresi 106. ayeti iktibas ederr:

Deye yâ Rab n'ola ger vîrsen emân

Aglayalar cümle kâfir bir zamân

Deyeler yâ Rab bize dünyâda çün

Gâlib oldı şekâvet olduk azgun

Azan kavmdan olduk eyvâh n'idelim

Yâ bugün biz magbûn olduk yâ Kerîm

*Kavlehu Te'âlâ "kâlû rabbenâ galebte şikvetuna ve künnâ kavmen dâllîn."*⁹⁸

*sadakallâhu'l-azîmü'l-kerîm.*⁹⁹

Esrârî, cehennemliklerin tekrar Allah'a seslenerek cehennemden çıkarılmayı talep ettiklerini, şayet bu azaptan kurtulurlarsa Allah'a daima ibadet edeceklerine dair verdikleri sözü aktardıktan sonra, Mü'minûn suresi 107. ayeti alıntılar:

Deyeler yâ Rab bizi çıkar yine

Bugün şefkat eyle derdlü derdine

Cümlemiz sana 'ibâdet kılalım

Kılmaz isek biz zâlimden olalım

*Kalellâhu Te'âlâ 'azze ve celle "rabbenâ ahricnâ minhâ fe in 'udnâ fe innâ zâlimûn"*¹⁰⁰ *sadakallâhu'l-azîm.*¹⁰¹

Cehennem ehlinin münacatı karşısında Allah'ın "Artık bir söz söylemeyin, siz yine yoldan çıkıp küffâr olursunuz" dediğini belirten Esrârî, Mü'minûn suresi 108. ayeti iktibas eder. Şair, kâfirler ile günahkârların utançla yerlerine dönerek sâkit olduklarını ve her birine bir şeytan bağlandığını tasvir ederek cehennem sakinleri ile Allah arasında gerçekleşen konuşmayı sonlandırır:

Nidâ ire yıkılın söylemen söz

⁹⁸ "Onlar da şöyle derler: Ey Rabbimiz! Biz azgınlığımıza yenik düştük ve sapık bir toplum olduk." el-Mü'minûn 23/106.

⁹⁹ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 142.

¹⁰⁰ "Ey Rabbimiz! Bizi buradan çıkar. Eğer (tekrar günaha) dönersek şüphesiz kendimize zulmetmiş oluruz." el-Mü'minûn 23/107.

¹⁰¹ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 142.

Yine azar küffâr olursunuz siz
Este'uzubillâh "kale'hse'û fihâ velâ tukellimûn"¹⁰² sadakallâhu mevlânel-
azîm.

Hacâletle döneler yerlerine
Ağızları cümleten mühürlene
Ol tâbûtlar içine girdireler
Mihlar ile ağızını berkideler
Her bir kâfire bir şeytân bağlanur
Hasret ile cigerleri dâgılanur¹⁰³

6. Cehennemden Kurtuluşun Yolları

Seyyid Muhammed Ali Rıza'ya göre, cehennem ateşinden kurtularak huzur ve güven bulmak isteyen bir kişi, Hz. Muhammed'e salavat getirmelidir. Nitekim şairin bu tavsiyesiyle, "Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selam edin."¹⁰⁴ diye buyurulan ayete; "Bana yüz kere salavat okuyanın iki gözü arasına nifaktan beridir, cehennem azabından uzaktır."¹⁰⁵ ve "Kıyamet günü insanların bana en yakını, bana en çok salavât getirendir."¹⁰⁶ hadislerine telmih yapmaktadır:

İster isen cahûmden emn ü emân
Vir salavât Mustafâ'ya bul emân¹⁰⁷

Esrârî, İslamî ilimlere rağbet eden kişilerin, mahşer günü cehennem ateşinden uzak olacağını dile getirir:

İşbu ilme ragbet iden şol kişi
Rûz-ı mahşer dûzâhdan olur itâk¹⁰⁸

¹⁰² "Allah, 'Aşağılık içinde kalın orada, artık benimle konuşmayın!' der." el-Mü'minûn 23/108.

¹⁰³ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 142.

¹⁰⁴ el-Ahzâb 33/56.

¹⁰⁵ eş-Şa'rani, Abdu'l Vehhab, *Levâkihu'l-Envâri'l-Kudsiyye fi beyâni Uhudu'l Muhammediyye*, thk. Süheyb Molla Muhammed Nuri Ali (Dimaşk: Dârü't-Takva, 2015), 347.

¹⁰⁶ Tirmizî, "Vitr", 21.

¹⁰⁷ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 146.

¹⁰⁸ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 104.

Cehennemden ve orada bulunan azaplardan korkan kişilere Kabe'yi tavaf etmelerini nasihat eden Esrârî, bu ziyaret sayesinde insanların cehennemden uzak tutulacaklarını bildirir:

*Cehennemden korkar isen ey 'azîz
Ka'be'yi tavâf eyle çekme kısâs¹⁰⁹*

7. Esrârî'nin Cehennemden Uzak Olma Arzusunu Dile Getirişi

Esrârî, kendisini biçare bir kul olarak tavsif ettikten sonra, Allah'a münacatta bulunarak cehennemde yanmak istemediğini dile getirir. Hatta Seyyid Muhammed Ali Rıza, atalarının, ecdadının, bütün müminlerin ve *Gencü'l-Esrâr*'ı okuyanların cehennemden uzak tutulmasını Rahman ve Rahîm olan Allah'tan dilemektedir:

*Kulundur bî-çâre Muhammed 'Alî
Cehenneme yanmaga yokdur hâli
Dahi aslımı fer'imi yâ İlâh
Cehennemden âzâd et yâ pâdişâh
Dahi cümle mü'minleri yâ Rahîm
Cehennemden vir emân eyle selîm
Okuyanı dinleyeni yazanı
Yarlıgayup cahîmden vir emânı¹¹⁰*

Değerlendirme

Farklı anlatım tekniklerinin yer aldığı *Gencü'l-Esrâr*'da müellif, eserin geneline yaydığı sohbet ve hitabet üslubunu didaktik bir üslupla harmanlamış; okura nasihatta bulunurken yönlendirici bir anlatım tutumu sergilemiştir. Seyyid Muhammed Ali Rıza, tahkiye, tasvir ve alıntı tekniklerinin meydana getirdiği etkiden faydalanarak bir kurgu inşa etmiştir. Sunmak istediği dinî bilgileri kaleme alırken delillendirici ve ispatlayıcı bir anlatım üslubu sergilediği görülen müellifin, bu üslubun sağladığı imkânla okuru ikna etmeyi amaçladığı müşahede edilmiştir.

¹⁰⁹ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 93.

¹¹⁰ Kayalık Şahin, *Gencü'l-Esrâr*, 146.

Esrârî, açıklama, anlatma, gösterme ve diyalog teknikleri başta olmak üzere çeşitli anlatım teknikleri vasıtasıyla cehennemi tasvir ve tahkiye etmiştir. *Gencü'l-Esrâr*'da cehennem mefhumunu ele alındığı bölümlerde telmih, teşbih, kinaye, tariz, tenasüp, teşhis, intak, mübalağa, tekrar, nida ve tezat sanatlarına başvurduğu görülmektedir.

Muhammed Ali Rıza, cehennemle ilgili hususları ayet ve hadis iktibaslarıyla, sufi gelenekten gelen detaylı bilgi ve yorumlarla ve kendi hayal süzgecinden geçirerek oluşturduğu muhayyelât ile harmanlayarak bir kurgu dâhilinde kaleme almıştır. *Gencü'l-Esrâr*'da iletilmek istenen mesajın ve vurgulanmak istenen cehennem azabının şiddeti ve boyutlarının daha çok tahkiye doğrultusunda verildiği görülmüştür. Şair kimi zaman bir ayeti iktibas ederek tahkiye kurmuş, kimi zaman da bir hadise telmihte bulunarak oluşturduğu tasavvurla okuru uyarmaya çalışmıştır. Kimi zaman da kendisinden önceki müelliflerin kurguladığı anlatıyı kendi ifadeleriyle yeniden tahkiye etmiştir.

Esrârî'nin, telmihte bulunduğu çok sayıdaki ayet ve hadisin tercümesini veyahut tefsirini çoğu zaman tahkiye tekniğine ve diyaloglara başvurarak yaptığı tespit edilmiştir. Bu metot, okurun zihnini uyararak, inançlarda yer alan cehennem mefhumunun kurmaca bir üslupla gözler önüne serilmesine ve daha çarpıcı hâle getirilmesine imkân sağlamıştır. Seyyid Muhammed Ali Rıza bu tutumuyla, inananların cehennem yerine hayırlı ameller işleyerek cennete vâsil olmalarını teşvik etmiş, bu yöndeki arzusunu ortaya koymuştur.

Tasvirin süsleme fonksiyonundan faydalanan Esrârî, inşa ettiği kurguyla edebiyat sahasındaki maharetini gözler önüne sererek aynı zamanda retoriğe olan vukufiyetini ortaya koymuştur. Ayet ve hadislerin delaletinden yararlanarak sözün daha açık ve anlaşılır olması için tasvire başvurduğu görülen müellifin, tasvirin ifade etme, bilgi verme ve açıklama görevlerinden faydalandığı anlaşılmaktadır. Seçtiği kelimelerle cehennemde yaşanılacak bazı hâdiseleri sezdirenen müellif, tasviri bir sembol olarak da kullanmıştır. Cehennem tasvirlerinde, cehennemin korkutuculuğu ve azap dolu oluşunu okura kavratılabilmek ve onları etkileyerek cehennemden kurtulma yollarını telkin etmek amacıyla tasvire başvuran

Esrârî'nin, duyguları ifade etme yolu olarak tasvirde bulunduğu da görülmektedir.

Müellifin, gayb âlemine ait bir mekân olan cehennemi, somut ve çarpıcı bir şekilde kelimelerle tasvir ederek tasavvurda daha gerçekçi bir imaj meydana getirdiği görülmektedir. Aynı zamanda bu gerçekçi imajlar ve ahenk unsurlarıyla şiirsel bir etki oluşturarak daha akılda kalıcı bir ifade ortaya koymaktadır. Bunu yaparken öte yandan tasvirin görselleştirme fonksiyonundan yararlanarak kelimelerle bir sahne ve dekor oluşturmuş, okuru metne dâhil etmiştir. *Gencü'l-Esrâr*'daki cehennem tasvirleri hangi amaçla yapılırsa yapılsın hepsinde, öznel bir anlatım ve hâkim bakış açısının varlığı söz konusudur.

Cehennem ehlinin Hz. Ali'yi, Hz. Ebû Bekir'i, Hz. Osman'ı ve Hz. Ömer'i sevmeyenlerden oluşacağını beyan eden Esrârî, kâfir olanların cehennemde türlü azaplara gark olacağını bildirmiştir. Tamunun, cehennem, Lezâ, Hutame, Saîr, Sakar, Cahîm ve Hâviye olmak üzere yedi türlü olduğunu belirten şair, her birinde farklı günahkârların bulunduğunu dile getirmiştir.

Esrârî'nin beyitlerinde çeşitli yönleriyle ele alınan cehennem, tüm gerçekliğinin okura hissettirildiği bir üslupla resmedilmiştir. Şair, cehennem ve Hz. Peygamber arasında mahşerde gerçekleşecek hâdisenin tasvirini yaptığı beyitlerde aliterasyon ve asonansların oluşturduğu etkiden yararlanarak bir ahenk yakalamıştır.

Cehennem sakinlerinin çekeceği azapların tasvirinde öncelikle cehennemde bulunan meleklerin vasıflarını dile getiren Esrârî, orada ateşin, dondurucu soğuğun, türlü özellikteki hayvanatın, azap vermek üzere cehennem ehline sunulan yiyecek ve içeceklerin, kâfir için hazırlanan zincir ve halkaların varlığından bahsetmiştir. Bu tasvirlerde Esrârî'nin ayet ve hadislerden yararlanarak cehennemin fiziki portresini çizdiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

Akdeniz, Safiye. "Tasvirî (Descriptif) Metin Tipleri ve Tanzimat Döneminde Tasvirî Metinlerin Gelişim Çizgisi". *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1/13 (Ocak 2007), 1-20.

- Aktaş, Şerif. *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş: Anlatma Esasına Bağlı İtibari Metinlerin İncelenmesi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Çetin, Nurullah. *Roman Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Öncü Yayınları, 2004.
- Çetişli, İsmail. *Metin Tahlillerine Giriş 2: Hikâye-Roman-Tiyatro*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- eş-Şa'rani, Abdu'l Vehhab. *Levâkîhu'l-Envâri'l-Kudsiyye fi beyâni Uhudu'l-Muhammediyye*. thk. Süheyb Molla Muhammed Nuri Ali. Dimaşk: Dârü't-Takva, 2015.
- Gazâlî, Ebu Hâmid. *İhyâu Ulûmi'd-Din*. thk. Seyyid İmran. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadis, ty.
- Günay, İlhami. "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Cehennem Suları ve İçecekleri", *Ekev Akademi Dergisi* 19/61 (Kış 2015), 115-140.
- İmam İbn-i Receb el-Hanbeli. *Bütün Yönleriyle Cehennem*. çev. Muhlis Turan. İstanbul: Polen Yayınları, 2017.
- Kavak, Fadime. *Kur'ân'da Edebî Tasvîr*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Kayalık Şahin, Duygu. *Gaziantep'te Seyyid Muhammed Ali Rıza'nın Gencü'l-Esrâr'ı*. Çanakkale: Paradigma Akademi, 2021.
- Kayhan, Mustafa. "Kıyamet, Cennet ve Cehennemde Görevli Meleklerden Bahseden Ayetlerin Meal, Tefsirlerinin Kurân Mesajı ve Kurân Yolu Tefsirlerinden Mukayesesi". *Turkish Studies Comparative Religious Studies* 14/7 (2019), 683-712.
- Kiremitçi, Ferdi. "Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Eserler: Tanım, Tasnif, Örnek Metin". *Erzurum Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 54 (2015), 313-352.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Kurtubî. *et-Tezkire bi Ahvâli'l-mevâtâ ve Umûri'l-âhire*. nşr. Ebû Süfyân Mahmûd b. Mansûr el-Bestavîsî. Medine: y.y., 1997.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-Sahih*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-Arabiyyi, ts.

- Özervarlı, M. Sait. "Melek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/40-42. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Şahin, Hatice Aynur. "Kur'ân'da Cehennem Kavramının Tefsîr Müdevvenatına Yansımaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Amasya İlahiyat Dergisi* 12 (Haziran 2019), 283-318. <https://doi.org/10.18498/amai-lad.553325>.
- Tâhirü'l-Mevlevî. *Edebiyat Lügati*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed ibn İsa. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1975.
- Topaloğlu, Bekir. "Cehennem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/227-233. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Uğur, Abdullah. *Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân Efendi ve Envârü'l-Âşıkîn Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.